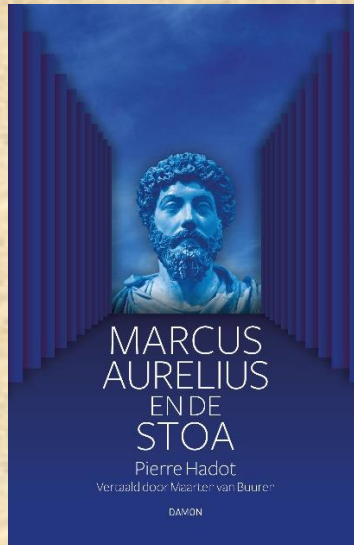

Marcus Aurelius en de Stoa

Pierre Hadot

Vertaald door Maarten van Buuren

Marcus Aurelius (26 april 121 – 17 maart 180) regeerde van 161 tot 180 over het Romeinse rijk en was de laatste van de “Vijf Goede Keizers”. Hij werd door velen gezien als een toonbeeld van een rechtvaardig en menselijk heerser, die de voorchristelijke Stoïcijnse deugden van Rome belichaamde. Zijn regeerperiode werd geteisterd door vele oorlogen en tijdens een veldtocht tussen 170 en 180 schreef hij een stoïcijns werk dat nog steeds als een literair monument wordt vereerd voor de filosofie van dienst en plicht. Het beschrijft hoe men te midden van een conflict zijn gemoedsrust moet vinden en kan behouden door het volgen van de natuur als een bron van begeleiding en inspiratie.

Tijdens zijn jeugd en later zijn keizerschap besteedde hij veel tijd aan de filosofiestudie en was hij een aanhanger van de stoïcijnse leer van Epictetus.

Zijn beroemdste filosofische werk is de *‘Tai eis heauton’*, Grieks voor ‘aan zichzelf’, later bekend als *‘Aansporingen’*. Hij schreef het als een manier om tot zelfkennis en zelfverbetering te komen. Het boek is door de eeuwen heen favoriet geweest bij vele auteurs en leiders van staten zoals Fredrik de Grote, John Stuart Mill, Goethe en Bill Clinton.

Hij werkte net als Spinoza in zijn *Ethica* met definities en axioma’s.

Het boek werd voor het eerst aan de hand van een inmiddels verloren gegaan manuscript in Zürich gepubliceerd door Wilhelm Holzmann en de enige volledige kopie bevindt zich net als het origineel van Spinoza’s *Ethica* in de Vaticaanse bibliotheek. (1).

Pierre Hadot, een Franse filosoof die gespecialiseerd is in de antieke filosofie en in het bijzonder in het neoplatonisme, legt in dit boek uit dat de ‘Aansporingen’ variaties zijn op de stoïcijnse leer van de drie disciplines:

- Oefening in oordeel (fysica),
- Oefening in innerlijke dialoog (dialectica.)
- Oefening in handelen (ethica).

Met deze drie oefeningen legt Hadot de ‘diepte structuur’ bloot waarop de Aansporingen van Marcus Aurelius zijn gebouwd.

Ook Spinoza baseerde zijn filosofie op de stoïcijnse filosofie. Hij volgt in zijn Ethica ook de klassieke driedeling:

- Fysica (Eth. I),
- Dialectica (Eth. II)
- Ethica (Eth. III, IV en V).

De studie van Hadot onthult dus niet alleen het bouwplan van Marcus Aurelius’ Aansporingen, maar ook dat van Spinoza’s Ethica.

Maarten van Buuren vertaalde dit boek.

“Ik heb dit mede gedaan als uitdieping van Spinoza in de richting van een nieuwe visie op Spinoza, vanuit het stoïcisme van Marcus Aurelius en Epictetus.” (1)

Opbouw

Het boek begint met een beschrijving door wie Marcus Aurelius is geïnspireerd en aangespoord tot de filosofie.

Daarna volgt:

- een korte beschrijving hoe in zijn tijd een boek tot stand kwam,
- de theorie en praktijk van de geestelijke oefeningen, die we in de Aansporingen vinden,
- de stoïcijnse leer en citaten van Epictetus,
- de disciplines van de instemming, de begeerte, en het handelen,
- deugden en blijdschap,
- de meningen van historische psychologen en een analyse van de paragrafen in het boek door Hadot zelf.

1. De inspirators.

De details over het leven van Marcus Aurelius en de sfeer aan het hof komen voornamelijk uit de bijna dertig jaar durende correspondentie met Marcus Fronto, zijn leraar retorica. Fronto wijdde hem ook in in de filosofie. “Filosofie geeft je de inhoud van je toespraken, de retorica de vorm”, zei hij.

Junius Rusticus onderwees hem in de leer van de Stoa.

(mogelijk)
Marcus Fronto

Junius Rusticus

Bij de kroning van Marcus tot keizer sprak Fronto echter zijn twijfel uit of een stoïcijnse filosoof wel geschikt was om een keizerrijk te besturen, omdat hij bang was dat de filosofie hem verkeerde beslissingen zou laten nemen. (blz. 33-34).

2. Eerste blik op de Aansporingen. Hoe kwam destijds een boek tot stand.

Voor het uitvinden van de boekdrukkunst werd alles met de hand geschreven en eventueel gekopieerd door kopiïsten waarbij er tijdens het overschrijven vaak fouten inslopen. Ook was het niet de gewoonte om een werk van een titel te voorzien. Plato gebruikte bijvoorbeeld bij zijn dialogen de namen van de discussianten zoals: Charmides, Phaedo en Philebus. De Aansporingen hebben in de loop der tijd ook verschillende namen gekregen: *Persoonlijke notities*, *Over zichzelf*, *Bespiegelingen*, *Meditaties en uiteindelijk Aansporingen*. In de eeuw van de Romantiek werd het als *Dagboekaantekeningen* gekwalificeerd. Er zit geen orde in, is onsamenhangend en het is niet in hoofdstukken ingedeeld. Wel bevat het een aantal goed geschreven spreuken. Aanvankelijk gebruikt hij ook uiteenlopende literaire vormen. In sommige delen houdt hij een gesprek met zichzelf, in andere delen geeft hij beschrijvingen van bijvoorbeeld mensen die hij ontmoet of van denkbeeldige situaties. Dat verandert als hij tijdens een militaire campagne aan de Donau oog in oog met de dood staat. Dan telt voor hem nog maar één ding: *'De wezenlijke leefregels voor ogen houden met daarbij de grondslag van de filosofie'*. Dan veranderen de Aansporingen in geestelijke oefeningen.

3. Geestelijke oefeningen.

Voor Marcus was de filosofie een manier van leven wat in zijn Aansporingen duidelijk naar voren komt. Daar komen drie leefregels in voor:

- a. Aanwezige mensen rechtvaardig behandelen,
- b. Gebeurtenissen accepteren die je niet kunt veranderen,
- c. Rechtschapen en waarheidsgetrouw denken.

Het praktijkgerichte handelen gehoorzaamt aan deze drie leefregels, die overeenkomen met de drie activiteiten van de ziel: oordeel, begeerte en impuls.

Deze vind je ook terug bij Spinoza evenals zijn stelling: *'Er is maar één substantie, één wet die de rede vormt, waaraan alle redelijke wezens deel hebben en één waarheid'*.

Daarnaast is hij ook bezig met onderscheid te maken tussen *'datgene wat causaal en datgene wat materieel is'*. Hierin herkennen we een van de grondbeginselen van de stoïsche natuurkunde. *'Als je in staat bent het causale element te ontdekken, betekent het dat je ook in staat bent in jezelf het beginsel aan te wijzen dat leiding geeft aan je hele wezen, het denkende en oordelende beginsel dat ons onafhankelijk maakt van ons lichaam'*. (blz. 74-75).

Marcus' remedie is om hier voortdurend en herhaaldelijk over te schrijven omdat men al schrijvende zijn innerlijke toestand nieuw leven inblaast en de orde herstelt.

4. Epictetus

Epictetus

Epictetus was in de hele literatuur van de tweede eeuw dé grote filosoof en bleef dat tot het einde van de Oudheid. Hij heeft zelf niets geschreven. Alles wat we weten komt van de aantekeningen die zijn leerling Arrianus van Nicomedia maakte. (Net zoals Plato dat bij Socrates deed). Naast zijn *Gesprekken* en *Colleges* schreef hij ook een *Handboekje* een selectie van teksten uit de *Colleges*, dat van grote invloed is geweest op het Westerse denken en een eis was voor het filosofische leven van de Stoa.

Marcus had bij het schrijven van zijn *Aansporingen* dit handboekje dan ook altijd binnen handbereik en het stelde hem in staat de juiste innerlijk houding aan te nemen om op de juiste manier te handelen of zijn lot te aanvaarden. (blz. 88 – 89).

Marcus heeft Epictetus leren kennen dankzij zijn filosofieleraar en latere raadgever Junius Rusticus. Deze gaf hem zijn collegeaantekeningen die hij tijdens de lessen van Epictetus had gemaakt. Daarnaast is het ook mogelijk dat Marcus dankzij Rusticus toegang kreeg tot een exemplaar van de *Colleges* van Arrianus.

Zijn Aansporingen bevatten namelijk meerdere letterlijke citaten hieruit. Zoals een formule van Plato uit De Staat waar Epictetus zijn eigen vorm aan geeft: *‘Elke ziel wordt tegen haar wil van de waarheid beroofd’*.

Het citaat: *‘Zodra je ’s morgens de deur uit bent: onderzoek alles wat je ziet, alles wat je hoort en geef antwoord alsof je wordt ondervraagd’* herformuleert Marcus tot: *‘Als je denkt benadeeld te zijn, maar de gemeenschap wordt hier niet door benadeeld, is het ook geen nadeel voor mij’*. (blz. 95-96).

Zo bevatten de Aansporingen meer ontleningen aan Epictetus.

5. Het stoïcisme van Epictetus (blz. 105 – 134)

De klassieke filosoof heeft niets gemeen met de tegenwoordige filosofen, maar maakte deel uit van een filosofische school. De lessen van Epictetus bestonden dan ook uit de verklaringen van teksten van de grondleggers van de school van Zeno van Citium en Chrysipus. Zijn eigen inbreng bestond alleen uit de manier waarop hij die aan zijn leerlingen presenteerde.

Het stoïcisme is een samenvloeiing van de ethiek van Socrates, de natuurkunde van Heraclitus en de dialectiek van Aristoteles. De morele levenswandel komt tot stand door oefening van oordeel en verwerving van kennis. Het dragend beginsel van het stoïcisme is: leven in overeenstemming met zichzelf. Seneca vatte dat samen in de formule: *‘Altijd hetzelfde willen, altijd hetzelfde weigeren’*. Dus leven volgens een en dezelfde harmonieuze regel. Of zoals Marcus dit samenvat als: *‘Alles wat bij jou past, past bij mij’*.

Een andere beroemde stelling in het stoïcisme is de eeuwige wederkeer, de wereld van nu komt eeuwig terug. Of zoals we tegenwoordig zeggen: *‘De geschiedenis herhaalt zich’*.

In tegenstelling tot de leer van Aristoteles en Plato maken de stoïci geen onderscheid in de hiërarchie van de drie filosofische onderdelen dialectiek, natuurkunde en ethiek. De drie onderdelen worden dan ook tegelijk gegeven en niet na elkaar, want het één grijpt in op het ander. Alleen in hun onderwijsprogramma’s maken ze een onderscheid namelijk tussen de logische tijd – de tijd die de leraar nodig heeft om zijn lessen over te brengen – en de psychologische tijd – de tijd die de leerling nodig heeft om de stof tot zich te nemen. Epictetus keerde in zijn lessen terug naar de oorsprong van het oude stoïcisme, dus Marcus putte uit de zuiverste bronnen.

Centraal hierin staat dat alles een kwestie is van oordeel. Het zijn niet de dingen zelf die ons in verwarring brengen, maar onze voorstellingen van de dingen, het idee dat we ons ervan

maken. (blz. 117).

Epictetus vat de stoïcijnse leer samen in drie activiteiten:

1. Verlangen om het goede te verwerven,
2. Impuls tot handelen,
3. Oordeel over de waarde van de dingen.

Daarbij maakt hij onderscheid tussen wat wel en wat niet van onze wil afhankelijk is.

Afhankelijk van onze wil is het waardeoordeel, de impuls tot handelen en het wel of niet begeren van dingen.

Niet afhankelijk is alles wat van de loop van de natuur afhangt.

De *Aansporingen* zijn geestelijke oefeningen in het stoïcisme, waarmee Marcus praktische inhoud wil geven aan zijn dagelijkse leven als keizer.

De drie oefeningen van Epictetus nemen daarin bij hem de vormen van drie disciplines aan.

6. De discipline van de instemming

(blz. 139 – 167)

Een gebeurtenis bestaat uit twee delen:

- a) het exacte voorval op zich,
- b) de emotie en reactie die het teweeg brengt.

Epictetus brengt de emotie als volgt onder woorden: *'Mensen worden niet in verwarring gebracht door de dingen zelf, maar door hun oordelen over de dingen'*.

Dus niet het ding, maar de mens is verantwoordelijk voor wat het ding met hem doet en wat het bij hem teweeg brengt. Hij kan dus zelf beslissen of hij dat met zich laat gebeuren.

Marcus categoriseert dat in vier ringen:

1. De Anderen.
Betrek de uitspraken en het gedrag van de anderen niet op jezelf.
2. Verleden en toekomst.
Leef in het heden en laat je niet beïnvloeden door herinneringen uit het verleden en de angst voor de toekomst.
3. Onwillekeurige emoties.
Tegen dit laatste is zelfs de meeste wijze in eerste instantie niet bestand, want hij is niet van steen.
4. De kolkende zee.
Deze komt automatisch voort uit de derde ring. Maar zodra men een heftige gebeurtenis in kaart kan brengen en het objectief kan bekijken, kan men het afbakenen en de ontstane emotie beheersen.

Hieruit kunnen we dus concluderen dat het stoïcisme neerkomt op afbakening.

Men zou hieruit dus kunnen denken dat de discipline van instemming maar een heel beperkt toepassingsgebied heeft en rechtlijnig is, maar toch kan het niet zonder de begeerte.

7. De discipline van de begeerte of het amor fati

(blz. 169 – 233)

Bij Marcus treffen we op een veel nauwkeurigere manier dan bij Epictetus de tegenstelling tussen begeerte en impuls tot handelen aan.

Begeerte is een incompetent wil en ligt op het vlak van de passie en passiviteit. Ook hierbij staat de stoïcijnse leer tot afbakening centraal.

Zoals we al zagen is bij de stoïci alleen het heden belangrijk en telt alleen dat wat men op dat moment overkomt. Dat is voorbestemd en dient men te omarmen. Nietzsche noemt het *amor fati*, de liefde voor het lot. Dat komt overeen met Marcus discipline van de begeerte: *‘Niets anders willen dan wat is’*.

Ben je ontevreden over met wat je overkomt, bedenk dan dat je er niets aan kunt veranderen maar dat je er mee moet dealen. Marcus geeft als voorbeeld een pestepidemie, die in zijn tijd net zo’n grote dreiging vormde als onze huidige corona-epidemie. Die overkwam ons ook of we het wilden of niet. We konden toen twee dingen doen:

a) Ons er tegen verzetten, wat een grote groep ook daadwerkelijk deed, en hoewel de emoties hoog opliepen werd daarmee het coronavirus niet verjaagd.

b) We konden het bestaan van het virus ook accepteren en er mee gaan dealen door met allerlei maatregelen en restricties ons leven zo in te gaan richten dat we er mee verder konden. Door ons er bij neer te leggen en er het beste van te maken, handelden we daarmee in de lijn van de stoïci.

Dat laatste brengt ons meteen bij de volgende discipline van Marcus:

8. De discipline van de actie

(blz. 233 – 290)

Het resultaat van de discipline van de begeerte is innerlijke sereniteit, maar dreigt verstoord te worden door de discipline van het handelen. We willen in actie komen, zoals we net zagen met de coronamaatregelen. We handelden óf naar de regels, die Rutte en de Jonge ons oplegden óf we ageerden daar tegen. Volgens Marcus heeft de mens de ‘plicht’ om zichzelf in stand te houden op voorwaarde dat het geen schade berokkend aan zijn medemens, maar ons er juist mee in dienst te stellen van de menselijke gemeenschap. Maar daarmee vonden beide partijen juist dat ze het gelijk aan hun kant hadden.

In zijn *Aansporingen* zegt Marcus hierover: *“Handel zoals je eigen natuur je aangeeft en onderga waaraan de Universele Natuur je onderwerpt. Doe ik iets dan doe ik het met inachtneming van het welzijn van de mensheid”*.

Eén van zijn citaten uit de *Aansporingen* is ook: *“Doe alles alsof het je laatste daad is en leef elke dag alsof het je laatste is, want het besef van de dood ontdoet je handelen van de banaliteit, dwingt je tot bedachtzaamheid en zorgt dat we ons niet met pietluttigheden bezig houden”*.

Negentien eeuwen later zou Youp van ’t Hek deze tekst verwerken in zijn liedje ‘Niemand weet hoe laat het is’.

Handelingen kunnen echter onzekerheden teweegbrengen over het resultaat. Marcus, Epictetus en ook Seneca hebben het dan over *‘handelen met een voorbehoudsclausule’*.

Dat betekent dat je voorbereid moet zijn op tegenslagen en alvast moet gaan bedenken hoe je die omzeilt en oplost. Dan komt de klap minder hard aan.

Daarbij hanteert de stoïcijn de basisformule: *‘Voer handelingen een voor een uit en laat je*

daarbij niet afleiden door verleden of toekomst'.

Een advies dat in deze tijd van multitasking misschien ook eens ter harte genomen zou moeten worden.

Onder handelingen verstaat Marcus ook liefdadigheid zonder tegenprestatie. Tenslotte bewijs je liefdadigheid al een dienst aan jezelf. Of zoals Spinoza zegt: *'De deugd is zijn eigen beloning'*.

Deugd berust op het innerlijke geweten en volgens Marcus wordt elke ziel alleen tegen haar wil van de waarheid beroofd. Dat geldt niet voor medelijden, want net als Spinoza vinden Marcus en Epictetus medelijden geen goede deugd. Wel zeggen ze alle drie dat je iemand die medelijden opwekt moet helpen.

En daarbij komen we bij de deugd zachtmoedigheid.

Zachtmoedigheid is een kracht, die zegeviert zonder strijd te leveren en die de volgende kant is van de discipline van het handelen: de plicht om een ander geestelijk te helpen. Dit brengt ons automatisch naar de deugd naastenliefde. Marcus vindt naastenliefde ook het hoogtepunt van de discipline van het handelen, want zoals Seneca zegt is het stoïcisme een leer van de liefde met als doel voor de ander zorg te dragen.

9. Deugden en blijdschap.

(blz. 291 – 303)

Aan de *Aansporingen* liggen deze drie disciplines ten grondslag die terug te voeren zijn naar de deugden van Plato voor wie deugd een wetenschap was:

<u>Marcus</u>	<u>Plato</u>
Instemming	Waarachtigheid
Begeerte	Matiging
Handelen	Rechtvaardigheid

Wie de drie disciplines volgt, verkrijgt volgens Marcus de enige ware blijdschap die in deze wereld bestaat.

Seneca formuleert dit als: *'Wijsheid is een voortdurende bron van blijdschap. Alleen degene die sterk, rechtvaardig en gematigd is kan over deze blijdschap beschikken'*.

In *Ethica V* stelling 15 treffen we ongeveer hetzelfde aan:

'Wie zichzelf en zijn hartstochten helder en weloverwogen kent, is blij. Geluk vinden we niet door te streven naar roem of bezit, maar door op een eenvoudige manier te leven op basis van eerlijkheid, lankmoedigheid en matiging'.

Hieruit blijkt dus opnieuw dat Spinoza geïnspireerd is door de stoa.

10. Marcus Aurelius en zijn Aansporingen

(blz. 304 – 380)

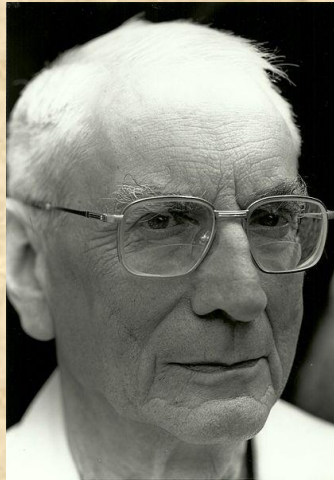
Hoewel men in de huidige tijd van mening is dat het werk van Marcus om een verouderd concept gaat, moet men voor ogen houden dat klassieke schrijvers onderworpen waren aan strikte regels, waar ze zelf niet voor hadden gekozen. Toch vinden we in de *Aansporingen* ook persoonlijke accenten van Marcus. Helaas gaan historische psychologen meteen met die accenten aan de haal en voeren onder andere uitgebreide discussies of Marcus wel of geen maagzweer had en of hij aan opium verslaafd was. Dit laatste omdat volgens hen de

dromerige overdenkingen van Marcus te wijten zijn aan door drugs veroorzaakte visioenen, terwijl de Aansporingen gewoon geestelijke oefeningen waren volgens de stoïcijnse traditie. Hadot besteedt in dit hoofdstuk vele bladzijden aan deze discussies om vervolgens vanaf blz. 324 over te gaan tot het onderzoeken van op welk tijdstip en naar aanleiding van welke gebeurtenis de boeken zijn geschreven. Hij diept daarbij de paragrafen flink uit en komt daarbij op blz. 340 tot de conclusie dat de Aansporingen van begin tot eind gedomineerd worden door de gedachte aan en de voorbereiding op de dood.

Marcus eindigt de Aansporingen namelijk met de voorspellingen dat men bij zijn dood zal zeggen: *‘Nu we van die schoolmeester af zijn, kunnen we eindelijk herademen. Hij was weliswaar niet streng voor ons, maar je voelde dat hij ons in stilte veroordeelde’*.

Waarmee Marcus feilloos aangaf dat hij zich ervan bewust was, hoe men over zijn filosofische kant van zijn keizerschap dacht.

Pierre Hadot

Pierre Hadot (21 februari 1922 -24 april 2010) was een filosoof, historicus en filoloog Frans. Hij was specialist in de kennis van de Hellenistische periode en met name van het Platonisme en in de notie van spirituele oefening en filosofie als een manier van leven.

Zijn jeugd bracht hij door in Reims in een praktiserend katholiek gezin. Na zijn studie filosofie en theologie werd hij in 1944 tot priester gewijd.

Teleurgesteld door het conservatieve aspect van de encycliek Humani generis in 1950, verliet hij het priesterschap in 1952 en trouwde in 1953 met zijn eerste vrouw, van wie hij scheidde. Hij bleef literatuur studeren en begon een opleiding tot bibliothecaris echter zonder die af te maken. Van 1949 tot 1964 was hij stagiair, vervolgens verbonden en uiteindelijk verantwoordelijk voor onderzoek bij het CNRS, het Franse Nationaal Centrum voor Wetenschappelijk Onderzoek. Van 1964 tot 1985 was hij directeur van studies aan de École Pratique des Hautes Etudes o.a. van 'Theologie en mystici van de Hellenistische en Romeinse periode'.

In 1966 trouwde hij met Ilsetraut Marten in Berlijn, een Duitse geleerde, klassieke filoloog en historicus van de filosofie.

In 1982 werd hij op initiatief van Michel Foucault verkozen tot professor aan het College de France. Hij gaf er les tot 1990 en werd in 1991 emeritus hoogleraar.

Voor Pierre Hadot was de oude filosofie vooral een bestaanspraktijk, een spirituele oefening en een manier van leven en sterven. (2)

Mei 2023

© *Gonny Pasman – Sakkers*

Bronvermeldingen en verwijzingen.

1. *Documentatie aan mij gegeven door uitgeverij Damon*
2. *Wikipedia: https://www.wikiwand.com/en/Pierre_Hadot*